

SIRKULAR IQTISODIYOTDA TEKSTIL KORXONALARIDA CHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18018680>

Boltayeva. Sh. B

BuxDu,

Yashil iqtisodiyot va Agrobiznes katta o'qituvchisi

Tulqinova Sug'diyona Oybek qizi

Bux.DU talabasi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada sirkulyar iqtisodiyot tushunchasi, uning tekstil sanoatida qo'llanish imkoniyatlari hamda chiqindilarni qayta ishlash orqali iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida tekstil chiqindilarining turlari, qayta ishlash yo'nalishlari va O'zbekiston sharoitida chiqindisiz ishlab chiqarish modelini joriy etish istiqbollari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar

Sirkulyar iqtisodiyot, tekstil sanoati, chiqindilarni qayta ishlash, yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish.

Ushbu maqolada sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini tekstil korxonalarida amaliy qo'llash orqali chiqindilarni qayta ishlash samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish tizimini takomillashtirish va ekologik barqaror ishlab chiqarish modelini ko'rib chiqiladi va umumlashtiriladi. Tekstil korxonalarida chiqindilarni qayta ishlash samaradorligini oshirish maqsadida sirkulyar iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan boshqaruv yondashuvlaridan foydalanish taklif etiladi. Amaliyotda hosil bo'layotgan chiqindilar tarkibi va hajmi bo'yicha real ma'lumotlarga tayangan holda, ularni ikkilamchi xom ashyo sifatida qayta ishlab chiqarishga yo'naltirish mexanizmlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv asosida chiqindilar oqimini boshqarish, ularni qayta ishlash jarayonlariga optimal taqsimlash va ishlab chiqarish tizimiga qayta integratsiya qilish algoritmlarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Sirkulyar iqtisodiyotga asoslangan chiqindilarni boshqarish tizimi tekstil ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishda umumiy xarajatlarni optimallashtirishning ishonchli vositasi hisoblanadi. Ishlab chiqarish chiqindilarini qayta ishlash orqali xom ashyo xarajatlarini kamaytirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda ekologik talablarga mos faoliyat yuritish mumkin. Bunday yondashuv korxonalar uchun nafaqat iqtisodiy foyda, balki uzoq muddatli

barqaror rivojlanish imkoniyatlarini ham ta'minlaydi. Sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish tekstil sanoatida muqobil ishlab chiqarish va qayta ishlash yo'nalishlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu esa mahsulot tannarxi va sifati o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Chiqindilarni ikkilamchi resurs sifatida qayta iqtisodiyotga jalb etish orqali ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, yangi mahsulot turlarini yaratish va bozor talablariga moslashish mumkin bo'ladi. Tekstil sanoatida sirkulyar yondashuvlardan foydalanish chiqindilar oqimini minimal xarajatlar bilan boshqarish, tegishli qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish imkonini beradi. Ayniqsa, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'ladigan katta hajmdagi mato qoldiqlari, tolalar va texnologik chiqindilarni qayta ishlash ekologik va iqtisodiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonlar korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va barqaror ishlab chiqarish tizimini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda sirkulyar iqtisodiyot global iqtisodiy o'sishning muhim yo'nalishiga aylangan bo'lib, kelajak iqtisodiyotining poydevorini tashkil qiladi. Quyida sirkulyar iqtisodiyot evolyutsiyasining asosiy bosqichlari keng yoritiladi.

- Birinchi bosqich. An'anaviy chiziqli iqtisodiyot davri (XX asr boshlaridan 1970-yillargacha).

Sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasi shakllanishidan oldin dunyo iqtisodiyoti uzoq yillar davomida chiziqli model asosida ishladi. Ushbu davrning asosiy tamoyili "ol - ishlab chiqar - iste'mol qil - tashla" tarzida bo'lgan. Global sanoat inqilobi, massaviy ishlab chiqarishning rivojlanishi, energiya manbalarining mo'lligi va ekologik muammolarning kamligi ushbu modelning keng tarqalishiga imkon yaratdi. Bu davrda korxonalarining asosiy maqsadi maksimal ishlab chiqarish va maksimal iqtisodiy daromad bo'lib, resurslarining qayta tiklanishi yoki chiqindilar miqdorining kamayishi haqida deyarli o'ylab ko'rilmagan. Bu esa tabiatning ifloslanishi, chiqindilarning keskin ko'payishi, suv va tuproqning ifloslanishi, atmosferaga zararli moddalar chiqarilishi kabi bir qator ekologik muammolarga asos bo'ldi. Mazkur bosqich sirkulyar iqtisodiyotning shakllanishi uchun negativ asos vazifasini bajardi — ya'ni ekologik muammolarning keskinlashuvi keyinchalik yangi iqtisodiy yondashuvga ehtiyoj tug'dirdi.

- Ikkinchi bosqich. Ekologik ongning shakllanishi (1970–1990-yillar).

1970-yillardan boshlab global miqyosda ekologik muammolar keskinlashdi. Atmosferadagi karbon gazlarining ko'payishi, chiqindilar to'planishi, tabiat resurslarining kamayishi jiddiy e'tibor tortdi. Bu davr ekologik iqtisodiyot tushunchasining paydo bo'lishini ta'minladi. Ekolog-olimlar tomonidan 1960–70-yillarda "cheksiz resurslar degan narsa yo'q" degan g'oya ilgari surildi.

Rivojlanayotgan sanoat mamlakatlari tabiat resurslari cheklanganligini tan oldi. 1972-yilda Rim klubining “Insoniyatning istiqbollari” (Limits to Growth) hisobotida sanoat rivojlanishi davom etsa, yer resurslari yaqin 100 yil ichida tugashi mumkinligi haqidagi ilmiy asoslangan xulosa taqdim etildi. Bu bosqichda qayta ishlash, chiqindilarni kamaytirish, energiya tejankor texnologiyalar haqidagi dastlabki tushunchalar shakllandi. Ammo bu hali to’liq sirkulyar yondashuv emas edi – faqat ekologik xavfni kamaytirish yo’lidagi birinchi harakatlar edi.

- Uchinchi bosqich. Barqaror rivojlanish konsepsiyasining shakllanishi (1990–2000-yillar). BMTning 1992-yilda Rio-de-Janeyro sammitida “barqaror rivojlanish” tushunchasi rasmiy ravishda global siyosatga kiritildi. Bu davrda ekologiya va iqtisodiyot o’zaro bog’liq ekanligi ilmiy asoslandi. Korxonalarga ekologik talablar joriy qilindi, chiqindilarni boshqarish tizimlari ishlab chiqildi. Yevropa mamlakatlarida qayta ishlash tizimlari, chiqindilarni saralash, energiya tejash dasturlari keng rivojlandi. Barqaror rivojlanish sirkulyar iqtisodiyotning asosiy tamoyillariga zamin yaratdi. Endi davomiy, ekologik jihatdan sog’lom iqtisodiyotga o’tish zarurligi isbotlandi.

- To’rtinchi bosqich. Yopiq siklli tizimlar g’oyasi (2000–2010-yillar). XXI asrning birinchi o’n yilligi sirkulyar iqtisodiyotning konseptual shakllanish davridir. Bu yillarda “yopiq siklli ishlab chiqarish”, “nol chiqindi”, “resurslarning ikkilamchi hayoti” kabi g’oyalar paydo bo’ldi. Ko’plab korxonalar chiqindilarni xomashyoga aylantirish bo’yicha innovatsion texnologiyalarni o’rganishni boshladi. Ushbu yondashuvlar sirkulyar iqtisodiyotga xos bo’lgan resurslar doimiy aylanishi tamoyiliga yaqinlashdi. Aynan shu davrda Ellen MacArthur Foundation tashkil topdi (2010-yil) va sirkulyar iqtisodiyot nazariyasini ilmiy, tizimli ravishda ishlab chiqdi. Bu fondning ilmiy ishlari sirkulyar iqtisodiyotning global tan olinishiga olib keldi.

- Beshinchi bosqich. Sirkulyar iqtisodiyotning rasmiy shakllanishi va siyosatlashtirilishi (2010–2020-yillar). 2010-yildan boshlab “Sirkulyar iqtisodiyot” atamasi global iqtisodiy termin sifatida tan ola boshlandi. Yevropa Ittifoqi ushbu modelni rivojlanish strategiyasining asosiy yo’nalishiga aylantirdi. 2015-yilda YI tomonidan Circular Economy Package qabul qilindi. Ko’plab davlatlar yangi iqtisodiy qonunlarni qabul qildi. Sanoat korxonalari sirkulyar modelga mos ravishda ishlab chiqarishni qayta tashkil qila boshladi. Bu davr sirkulyar iqtisodiyotning global ommalashuv bosqichi bo’ldi.

- Oltinchi bosqich. Raqamlashtirish va texnologiyalarga asoslangan sirkulyar iqtisodiyot (2020-yildan hozirgacha). So’nggi yillarda sirkulyar iqtisodiyotning rivojlanishi raqamli texnologiyalar bilan uzviy bog’lanib ketdi. Zamonaviy texnologiyalar sirkulyar modelning samaradorligini bir necha barobarga oshirdi.

Ushbu bosqich sirkulyar iqtisodiyotni texnologik jihatdan yuqori samarali modelga aylantirdi.

Sirkulyar iqtisodiyot resurslardan maksimal samarali foydalanish, ularni qayta ishlash, qayta ishlatish, tiklash yoki uzaytirilgan hayot aylanishi orqali iqtisodiy jarayonlarga qaytarish tamoyiliga asoslangan iqtisodiy modeldir. Ushbu yondashuv an'anaviy chiziqli iqtisodiyotdan tubdan farq qiladi. Chiziqli modelda "olish – ishlab chiqarish – iste'mol – tashlab yuborish" ketma-ketligi ustuvor bo'lsa, sirkulyar modelda materiallar yopiq sikl bo'ylab harakatlanadi, ya'ni chiqindi resursga aylanadi. Bu nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, resurs tanqisligini yumshatadi va korxonalar uchun yangi biznes imkoniyatlarini yaratadi. Aholining ekologik madaniyati ham sirkulyar tizimda muhim o'rin tutadi. Toksik chiqindilarni ajratish, qayta ishlashga topshirish, kam iste'mol qilib, sifatli va uzoq muddat xizmat qiladigan mahsulotlarni tanlash – bularning barchasi sirkulyar iqtisodiyotning jamiyatdagi poydevoridir.

Xulosa qilib aytganda, sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari tekstil korxonalarida chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash jarayonlarini samarali tashkil etishning eng muhim vositasidir. An'anaviy lineer iqtisodiyotda xom ashyo ishlab chiqarishdan tortib mahsulotni iste'mol qilgandan so'ng chiqindiga chiqarishgacha bo'lgan jarayonlar resurslardan samarali foydalanilmasligi va atrof-muhitga zarar yetkazilishi bilan tavsiflanadi. Sirkulyar iqtisodiyot esa resurslarni qayta ishlash, chiqindilarni kamaytirish va mahsulotlarning hayotiy tsiklini uzaytirish orqali iqtisodiy va ekologik samaradorlikni ta'minlaydi. Textil korxonalarida chiqindilarni qayta ishlash nafaqat ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi, balki ekologik barqarorlikni ta'minlashga ham yordam beradi.

Chiqindilarni qayta ishlashning amaliy natijalari bir nechta jihatdan seziladi. Avvalo, ishlab chiqarish jarayonida hosil bo'lgan chiqindilarni qayta ishlash orqali yangi mahsulotlar yaratish imkoniyati mavjud bo'ladi, bu esa xom ashyo xarajatlarini kamaytiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, qayta ishlash jarayonlari ekologik barqarorlikni kuchaytiradi, atrof-muhitga zarar yetkazishni kamaytiradi va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi. Bu esa korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari asosida ishlash korxonalarda innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkoniyatini ham yaratadi. Masalan, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari, ekologik toza ishlab chiqarish usullari va resurslarni optimallashtirish tizimlari korxonalarga nafaqat iqtisodiy foyda, balki brend imijini

yaxshilash, mijozlar ishonchini oshirish va bozor sharoitida raqobatbardosh bo'lish imkoniyatini beradi.

Natijada, sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari asosida chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash tekstil korxonalarining rentabelligini va samaradorligini oshirishning strategik yo'nalishi hisoblanadi. Bu tamoyillar ishlab chiqarish jarayonining har bir bosqichida resurslarni oqilona ishlatish, chiqindilarni kamaytirish va yangi mahsulotlar yaratish orqali iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, korxonalar bozor sharoitida raqobatbardoshligini mustahkamlab, atrof-muhitni asrashga o'z hissasini qo'shadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Ishmuhamedov A.E., Xolmo'minov Sh.R.- O'zbekiston milliy iqtisodiyoti, 2005
2. Abduraxmanov Q.H., Qodirov F.R. – Iqtisodiyot asoslari, 2018
3. Yo'ldoshev B. – Iqtisodiyotda innovatsiyalar, 2018
4. Mirzayev Z. – Iqtisodiyotni boshqarish asoslari, 2019
5. Qodirov R. – Iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik, 2021
6. Akbarov S. – Iqtisodiyot nazariyasi, 2019
7. Bebudovna, Boltayeva Shakhnoz. "Importance of Logistics System Development in Uzbekistan." EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY 2.11 (2022): 6-9.
8. Boltayeva Shahnoz. "Modern Directions of Small Business and Entrepreneurship Development in Uzbekistan." ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 20.20 (2022).
9. An Introduction to Circular Economy – Lerwen Liu & Seeram Ramakrishna (eds.)– Springer, 2021.
10. Towards a Circular Economy: Transdisciplinary Approach for Business – Aldo Alvarez-Risco, Marc A. Rosen, Shyla Del-Aguila-Arcentales (eds.)– Springer, 2022.
11. <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/> – sirkulyar iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, modellari va amaliy misollarini yoritadi.
12. <https://www.circle-economy.com/> – resurslarni samarali ishlatish va barqaror ishlab chiqarish bo'yicha sirkulyar iqtisodiyot tushunchasini kengaytiradi.